

Natur ar y Bwrdd

*Cynllun Peilot y Gwarchodwr Natur yng
Nghomisiwn Seilwaith Cenedlaethol Cymru*

**Datblygu Egwyddorion Cynrychiolaeth
Natur mewn
Llywodraethu yn y Sector Cyhoeddus**

Ionawr 2026

Lawyers for Nature

CYNNWYS	
1. Crynodeb Gweithredol	3
2. Cyflwyniad	4
2.1 Dull y Comisiwn	4
2.2 Nodau ac amcanion	5
3. Cymru a'r Cyd-destun Diwylliannol ar gyfer Cynrychiolaeth Natur	5
3.1 Seiliau diwylliannol a chyfreithiol	5
3.2 Cyd-destun sefydliadol a'r cynllun peilot	7
4. Cynrychioli Natur	8
4.1 Natur ar y Bwrdd	8
4.2 Hawliau Natur	10
4.3 Natur fel cynghorydd	11
5. Llywodraethu Natur yn y Sector Cyhoeddus	12
5.1 Pam y dylai cyrff y sector cyhoeddus wneud hyn?	12
5.2 Trosolwg o lywodraethu, biwrocratiaeth a chyfyngiadau statudol	13
5.3 Natur fel model cynghorydd a ddefnyddir gan CSCC	14
6. Datblygu Egwyddorion Cynrychiolaeth Natur yn y sector cyhoeddus	15
6.1 Amrywiaeth o leisiau dros Natur	15
6.2 Atebolrwydd a thryloywder	17
6.3 Ymgorffori rôl Gwarcheidwad Natur mewn strwythurau gwneud penderfyniadau	18
6.4 Atgyrchedd a dysgu	19
6.5 Celf, diwylliant a natur	21
7. Crynodeb ac Argymhellion	26
8. Casgliad	27
9. Cyfeiriadau a Deunydd Darllen Pellach	29

1. Crynodeb Gweithredol

Mae'r adroddiad hwn yn gosod Cymru a Chomisiwn Seilwaith Cenedlaethol Cymru (CSCC) fel arweinydd posibl wrth ehangu trefniadau llywodraethu'r sector cyhoeddus i ymgorffori llais Natur a chenedlaethau'r dyfodol wrth wneud penderfyniadau.

Yn dilyn y cynllun peilot chwe mis lle penododd CSCC Warcheidwad Natur, comisiynwyd yr adroddiad hwn i archwilio'r cyfleoedd a'r heriau o gynrychioli Natur mewn trefniadau llywodraethu ac i nodi set o egwyddorion sylfaenol, fel y gall y dull arloesol hwn lywio ac ysbrydoli cyrff cyhoeddus eraill sy'n ceisio cydnabod Natur fel rhanddeiliad.

Mae'r adroddiad hwn yn archwilio'r cyd-destun diwylliannol, yn enwedig cysylltiad diwylliannol hirhoedlog Cymru â thir a Natur. Mae'n ystyried sail athronyddol Hawliau Natur, enghreifftiau rhyngwladol o Natur yn cael hawliau, ac yn edrych ar enghreifftiau o Natur yn cael ei chynrychioli mewn mannau gwneud penderfyniadau, fel ystafell y bwrdd. Mae'n archwilio'r gwahaniaethau rhwng modelau statudol neu sydd wedi'u hymgorffori'n gyfreithiol a dulliau cynghori. Mae'n adfyfyrio'n feirniadol ar ddichonoldeb, risgiau a chyfleoedd cynrychiolaeth Natur trefniadau llywodraethu yn y sector cyhoeddus. Yn olaf, mae'r adroddiad yn nodi rhai egwyddorion sylfaenol ac yn cynnig argymhellion ymarferol ar gyfer cyrff a sefydliadau cyhoeddus eraill sy'n ystyried camau tebyg.

2. Cyflwyniad

2.1 Dull y comisiwn

Mae dealltwriaeth gynyddol bod angen dulliau newydd o ran sut rydym yn ymwneud â'r byd naturiol, ac yn ei lywodraethu. Mae'r pwyntiau troi a'r argyfyngau amrywiol wedi dangos nad yw strwythurau gwneud penderfyniadau traddodiadol yn ddigonol mwyach.

Yn erbyn y cefndir hwn, mae CSCC wedi cymryd y cam arloesol i ymgorffori llais Natur yn ei brosesau llywodraethu drwy benodi Gwarcheidwad Natur, Elspeth Jones, i'r Comisiwn fel prosiect peilot chwe mis. Wrth gyflwyno'r achos dros hyn, dywedodd y comisiynwyr: *"Mae penodi Natur i Fwrdd yn weithred drawsnewidiol, un sy'n cydnabod y gwir plaen: mae gan bob penderfyniad a wnawn effaith ar y byd naturiol. Ac eto ers gormod o amser, Natur fu'r rhanddeiliad absennol, wedi'i effeithio gan benderfyniadau ond heb ei chynrychioli'n wirioneddol erioed."*

Yn ystod y camau cynnar, pan oedd CSCC yn archwilio'r syniad o ddod â Natur i mewn i'w mannau gwneud penderfyniadau, gwnaethant gomisiynu darn o feddwl a oedd yn ystyried sut y gallai Natur gyd-fynd â strwythur CSCC. Bydd ein hadroddiad yn adeiladu ar yr egwyddorion sylfaenol a nodir yn Comisiynydd dros Natur, gan Simeon Rose yn Faith in Nature, sef un o'r lleisiau blaenllaw yn y mudiad Natur ar y Bwrdd.

2.2 Nodau ac amcanion

Dyma nodau ac amcanion yr adroddiad hwn:

- Archwilio'r heriau a'r cymhlethdodau sy'n gysylltiedig â chynrychioli Natur.
- Gosod yr ymyrraeth hon o fewn y dirwedd ddiwylliannol a chyfreithiol ehangach yng Nghymru.
- Archwilio sut y gellir rhoi cynrychiolaeth Natur ar waith yn y sector cyhoeddus.
- Cynnig set o egwyddorion sylfaenol ac argymhellion ymarferol y gallai sefydliadau cyhoeddus eraill fod eisiau eu hystyried.
- Cyfrannu at y drafodaeth ehangach ar gynrychiolaeth Natur wrth lywodraethu a gwneud penderfyniadau.

3. Cymru a'r Cyd-destun Diwylliannol ar gyfer Cynrychiolaeth Natur

3.1 Seiliau diwylliannol a chyfreithiol

Mae sylfaen hanesyddol a diwylliannol gref yng Nghymru ar gyfer y syniad o wrando ar Natur a chynnwys Natur mewn mannau gwneud penderfyniadau. Mae *Rôl natur yn nhreftadaeth ddiwylliannol Cymru*, y traethawd a ysgrifennwyd gan Eurig Salisbury, yn amlinellu enghreifftiau o fytholeg, iaith, llenyddiaeth a chrefydd pam mae Cymru mewn sefyllfa arbennig o dda i arbrofi gyda'r model hwn.

Gan ddyfynnu Guto'r Glyn, bardd yng Nghymru o'r bymthegfed ganrif, mae'r disgrifiad o Natur "*yn y canol rhwng gwlybaniaeth twyllodrus llawr gwlad a gwyntoedd garw'r ucheldir, rhwng dolydd y gaeaf a rhostir yr haf, rhwng hendre a hafod*", sy'n darlunio "*adnabyddiaeth ddofn y Cymry o'u cynefin*".

Canfu BG REACH, prosiect ymchwil sy'n defnyddio dulliau celfyddydau creadigol i ymchwilio i'r hyn y mae treftadaeth a hunaniaeth leol yn ei olygu i drigolion Dyffryn Ebwy Fach ym Mlaenau Gwent (cymuned ôl-ddiwydiannol yng Nghymoedd De Cymru), yn groes i'r disgwyl, nad oedd llawer o bobl yn diffinio eu hunaniaeth gyffredin yn bennaf o ran treftadaeth ddiwydiannol (megis cloddi glo, gweithfeydd dur ac ati). A dweud y gwir, roedd llawer yn defnyddio cysylltiadau â thirwedd cyn-ddiwydiannol, treftadaeth wledig a hanesion hŷn. Roedd llawer hefyd yn gweld dad-ddiwydiannu fel math o *"iachâd i'r dirwedd"* ac yn gyfle i *"adfywio ac adnewyddu"* a chyfle i ailgysylltu â'u hanes a'u treftadaeth naturiol. Tynnodd sylw ymhellach at bwysigrwydd y *"cysyniad o dirwedd fel cysyniad diwylliannol"* ar gyfer hunaniaeth Gymreig.

Cymru oedd y genedl gyntaf yn y DU i basio Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015, (WFGA), sy'n ei gwneud yn ofynnol i gyrff cyhoeddus penodedig gynllunio a gweithredu er budd pobl nad ydynt wedi'u geni eto a mabwysiadu dull hirdymor, ataliol ac integredig o ran polisi ar gyfer cenedlaethau'r dyfodol.

Yn 'Gwersi o Wlad Fechan', Mae Jane Davidson yn egluro, er mai Cymru yw'r wlad dlotaf yn y DU o bosibl, mae'n *"arloesol; ... cenedl masnach deg gyntaf y byd, arweinydd byd-eang mewn ailgylchu, arweinydd yn y DU mewn rhoi organau, un o'r unig wledydd yn y byd lle gallwch chi 'gerdded siâp y genedl' ar hyd ein harfordir ac wrth gwrs y sir gyntaf yn y byd i ddeddfu ar gyfer cenedlaethau'r dyfodol."*

Mae Cymru wedi sefydlu dyletswydd statudol i amddiffyn bioamrywiaeth a chydnerthedd ecosystemau, mae Deddf yr Amgylchedd (Cymru) 2016, Adran 6, yn gosod dyletswydd ar awdurdodau cyhoeddus i geisio cynnal a gwella bioamrywiaeth a hyrwyddo cydnerthedd ecosystemau wrth gyflawni eu swyddogaethau. Mae'r Ddeddf yn cyfeirio at yr angen i godi ymwybyddiaeth o *'amgylchedd naturiol bioamrywiol gydag ecosystemau iach gweithredol'* ac yn rhoi Natur wrth wraidd gwneud penderfyniadau yn y sector cyhoeddus yn ymarferol.

Nod Cynllun Gweithredu Adfer Natur Cymru (NRAP) 2020 - 2021 yw gweithredu blaenoriaethau, amcanion a dangosyddion adfer natur ar draws y llywodraeth a phartneriaid lleol, fel cyrff anllwywodraethol a grwpiau cymunedol. Mae'r cynllun yn gwneud adferiad Natur yn rhaglen strategol, drawsadrannol yn hytrach na dim ond rhan ymylol o bolisi.

Mae Llywodraeth Cymru a phartneriaid wedi ariannu rhaglen [Rhwydweithiau Natur](#) a Chronfa Rhwydweithiau Natur bwrpasol gyda'r nod o gryfhau cydnherthedd a chysylltedd safleoedd tir a morol gwarchodedig ledled Cymru, gwella bioamrywiaeth, a helpu i gyflawni adferiad Natur ar raddfa ecosystem. Yn 2025, [cyhoeddodd y llywodraeth y byddai dros £10 miliwn](#) yn cael ei roi i dair ar ddeg o brosiectau o Gronfa Rhwydweithiau Natur, gan gwmpasu adfer coetiroedd, adfer cynefinoedd, diogelu rhywogaethau, ac ymdrechion cadwraeth dan arweiniad y gymuned. Mae hyn yn dangos eto

ymdrech sefydliadol ar lefel genedlaethol i ailgysylltu pobl a Natur, ac yn dangos cydlynid y cysylltiadau diwylliannol a rhyng-genedlaethol rhwng treftadaeth Cymru a Natur. Yn 2021 [Datganodd y Senedd Argyfwng Natur](#) i gydnabod dirywiad mewn bioamrywiaeth a achosir gan bobl, ac mae hyn wedi ffurfio rhan o gefndir fframwaith polisi CSCC.

Fodd bynnag, er bod datblygiadau deddfwriaeth a pholisi wedi cael eu canmol fel rhai blaengar, mae bioamrywiaeth yn parhau i ddirywio yng Nghymru. [Mewn adroddiad diweddar gan Archwilio Cymru](#), canfuwyd mai dim ond 50% o gyrff cyhoeddus sy'n cydymffurfio â'r ddyletswydd bioamrywiaeth. Dyma, yn rhannol, pam mae CSCC wedi dadlau dros yr angen i dreialu a phrofi newidiadau llywodraethu sy'n ymgorffori llais Natur, yn ogystal â'r mesurau deddfwriaethol a pholisi sy'n cael eu defnyddio gan lywodraeth Cymru.

Gallai cyflwyno Gwarcheidwad Natur i gyrff cyhoeddus, os caiff ei wneud yn ystyrlon, gryfhau cyflawniad y gofynion statudol hyn, yn hytrach na chreu beichiau newydd. Er gwaethaf y ddeddfwriaeth flaengar a ddeddfwyd, mae angen gwneud llawer o waith o hyd i atal dirywiad bioamrywiaeth ac adfer Natur. Gallai defnyddio modelau llywodraethu i ddod â llais Natur i mewn i strwythurau gwneud penderfyniadau weithio ochr yn ochr â'r fframweithiau deddfwriaethol presennol a helpu i wireddu'r addewidion polisi.

3.2 Cyd-destun sefydliadol a'r cynllun peilot

Mae CSCC yn gorff cynghori annibynnol, anstatudol sy'n darparu argymhellion i Lywodraeth Cymru ar anghenion seilwaith economaidd ac amgylcheddol strategol hirdymor. Wedi'i sefydlu yn 2018, ei ddiben yw asesu a gwneud argymhellion ar ofynion seilwaith Cymru dros gyfnod o 5–80 mlynedd, gan ystyried yr argyfyngau Natur a hinsawdd. Mae'n atebol i Weinidogion Cymru am ansawdd ei gyngor.

Ym mis Hydref 2024, lluniodd CSCC adroddiad [Meithrin y Gallu i Wrthsefyll Llifogydd yng Nghymru erbyn 2025](#), lle wnaeth nifer o argymhellion i lywodraeth Cymru, gan gynnwys “*byd natur fel rhanddeiliad allweddol erbyn 2028, gan roi llais iddo o amgylch y bwrdd ac ystyried cyfleoedd i*

ddiogelu asedau naturiol yn ôl y gyfraith, neu ddiweddarw Deddf yr Amgylchedd 2015 i roi hawliau i asedau naturiol wrth wneud penderfyniadau."

Yn dilyn yr argymhelliad hwn, cyn iddo gael ei fabwysiadu mewn mannau eraill, teimlai CSCC y gallai fod yn arloeswr a phrofi'r model ei hun a gwnaeth gomisiynu'r erthygl feddwl [Natur ar y Comisiwn](#) a wnaeth argymhellion pwysig ynghylch sut y gallai'r penodiad fod yn gadarn ac yn effeithiol.

Gan ddefnyddio gwaith Faith in Nature a benododd Natur i'r Bwrdd yn 2022, amlinellodd *"Yn bwysig, ni ddylai'r rôl hon ddisgyn ar gomisiynydd presennol yn unig. Dylai fod yn swydd newydd, wedi'i llenwi gan rywun sydd â'r arbenigedd, yr angerdd a'r annibyniaeth i siarad dros Natur. Yn Faith In Nature, mae gwarcheidwaid yn grŵp tro o gyfreithwyr y ddaear, cadwraethwyr a gwyddonwyr, a'u mandad yw cwestiynu, herio a hyrwyddo anghenion Natur."*

Mae'r Comisiwn wedi disgrifio'r rôl fel cynllun peilot chwe mis a gynlluniwyd i archwilio sut y gallai *"gwrando ar Natur o fewn strwythur Comisiwn"* lunio cynllunio a buddsoddi mewn seilwaith tymor hir. Fel y corff sector cyhoeddus cyntaf yn y DU i benodi Gwarcheidwad Natur mewn swyddogaeth gynghori, mae CSCC yn cynnig model sy'n gosod cynsail. Mae hefyd yn gyfle i wneud argymhellion ymarferol i sefydliadau eraill, yn enwedig o fewn y sector cyhoeddus, sy'n dymuno rhannu pŵer gwneud penderfyniadau â Natur a ffurfioli llais Natur o fewn trefniadau llywodraethu.

4. Cynrychioli Natur

Bydd yr adran hon yn rhoi trosolwg o rai o'r ffyrdd y mae Natur wedi cael ei chynrychioli a'i rhoi hawliau iddi yn y DU ac yn rhyngwladol. Bydd yn defnyddio rhai astudiaethau achos llywodraethu a fydd yn helpu i lywio'r egwyddorion a'r argymhellion y gallai sefydliadau'r sector cyhoeddus fod eisiau eu hystyried yn [adran 6](#) isod.

4.1 Natur ar y Bwrdd

Daw rhai o'r cynseiliau clirïaf ar gyfer model Gwarchodwr Natur a dreialwyd gan CSCC o Natur ar y Bwrdd yn y sector preifat yn y DU. Mae Natur ar y Bwrdd yn ddull llywodraethu sy'n ceisio ymgorffori buddiannau'r byd naturiol yn ffurfiol o fewn gwneud penderfyniadau sefydliadol drwy roi llais dynodedig i Natur ar lefel y bwrdd. Fel arfer, cyflawnir hyn drwy benodi Cyfarwyddwr Natur, neu Warcheidwad Natur, y mae ei gylch gwaith yn cynnwys cynrychioli anghenion Natur ochr yn ochr ag ystyriaethau dynol ac ariannol. Yn hytrach na thrin natur fel ffactor allanol neu risg i'w rheoli, mae Natur ar y Bwrdd yn ail-lunio natur fel rhanddeiliad â buddiannau y mae'n rhaid eu hystyried yn weithredol mewn penderfyniadau strategol.

Faith in Nature

Ym mis Awst 2022, [Faith In Nature](#) oedd y cwmni cyntaf yn fyd-eang i roi Natur ar y bwrdd, a gwnaeth roi'r mesurau canlynol ar waith:

- O dan yr erthyglau cymdeithasu diwygiedig, diffiniodd y cwmni ei "amcanion" i gynnwys ymrwymiad *"i gael effaith gadarnhaol ar Natur yn gyffredinol ac i leihau'r posibilrwydd o unrhyw effaith niweidiol ... ar Natur"*.
- I roi hyn ar waith, penodwyd Cyfarwyddwr Natur, a gynrychiolir gan warcheidwad/gwarcheidwaid dynol, y mae ei rôl yn cynrychioli buddiannau'r byd naturiol (pob rhywogaeth, cynefin, ecosystem an-ddynol) mewn penderfyniadau'r bwrdd.
- Mae gan y Gwarcheidwad/Gwarcheidwaid Natur yr un hawliau ffurfiol â chyfarwyddwyr eraill, yr hawl i siarad a phleidleisio yng nghyfarfodydd y bwrdd ar unrhyw fater, yr hawl i gael mynediad at wybodaeth, i ymgynghori ag arbenigwyr allanol, ac i alw am bwyllgorau cynghori arbenigol pan fo angen.
- Wrth ysgrifennu am gydweithredu â Lawyers for Nature yn [Green Alliance Blog](#), dywedodd Brontie Ansell: *"For far too long, Nature has been unable to speak for itself. Giving it a seat at the table has huge potential to change this and move the dial on action."*

House of Hackney

Wedi'i ysbrydoli gan Faith in Nature, [House of Hackney](#) oedd yr ail gwmni yn y byd i benodi Cyfarwyddwr 'Natur a Chenedlaethau'r Dyfodol' yn gyfreithiol i'w bwrdd.

- Mae'r newid arloesol hwn yn cynrychioli ymrwymiad beiddgar i sicrhau bod pob penderfyniad a wneir gan y cwmni yn blaenoriaethu llesiant y blaned a chenedlaethau'r dyfodol.
- Am y tro cyntaf, mae Gwarcheidwad dros Natur **a Chenedlaethau'r Dyfodol** wedi cael yr hawl i eistedd ar fwrdd cwmni. Y rôl hon yw sicrhau bod pob penderfyniad busnes, o ddatblygu cynnyrch i strategaeth gorfforaethol, yn cael ei werthuso'n drylwyr am ei effaith ar yr amgylchedd, llesiant pobl, a'r gwaddol a adawn ar ein hôl.
- Mae Cyfarwyddwr Natur a Chenedlaethau'r Dyfodol yn gweithio'n agos gydag uwch-arweinwyr ac adrannau i sbarduno newid ystyrlon. Mae'r cydweithrediad hwn wedi arwain at greu tair colofn strategol i arwain ymdrechion adfywiol y cwmni:
 1. Breindaliadau Natur a Llifau Cyfalaf
 2. Adfywio ac Adfer
 3. Ymgyrchedd a Dylanwad

Yn ogystal â bod yn arloesol ac arbrofol, mae'r ddau benodiad hyn hefyd wedi codi cwestiynau allweddol, tebyg i'r rhai a godwyd gan CSCC ac a archwiliwyd yn yr adroddiad hwn - *sut y gall un bod*

dynol gynrychioli cymhlethdod ecosystemau cyfan yn ddigonol, a yw penodiadau o'r fath yn mynd y tu hwnt i symbolaeth i gynhyrchu newid systemau go iawn, ac a all Natur gael effaith ar y penderfyniadau sy'n cael eu gwneud yn ystafell y bwrdd mewn gwirionedd? Yn bwysig, mae'r enghreifftiau hyn hefyd yn darparu egwyddorion ar sut i liniaru rhai o'r ymholiadau hynny a gallant ddarparu dysgu pwysig ar y ffordd orau o wneud hynny.

4.2 Hawliau Natur

Mae athroniaeth Hawliau Natur yn sail i'r newid i roi hawl i Natur gael ei chlywed a'i chynrychioli mewn mannau gwneud penderfyniadau. Mae The Global Alliance for the Rights of Nature yn diffinio Hawliau Natur fel a ganlyn *"y gydnabyddiaeth bod gan ein hecosystemau – gan gynnwys coed, cefnforoedd, anifeiliaid, mynyddoedd – hawliau yn union fel sydd gan fodau dynol hawliau. Mae Hawliau Natur yn ymwneud â chydbywso beth sy'n dda i fodau dynol yn erbyn beth sy'n dda i rywogaethau eraill, a beth sy'n dda i'r blaned fel byd. Dyma'r gydnabyddiaeth gyfannol bod pob bywyd, pob ecosystem ar ein planed wedi'u cydblethu'n ddwfn. Yn hytrach na thrin Natur fel eiddo o dan y gyfraith, mae Hawliau Natur yn cydnabod bod gan Natur ym mhob un o'i ffurfiau bywyd yr hawl i fodoli, parhau, cynnal ac adfywio ei chylchoedd hanfodol."*

Mae'r diffiniad yn honni bod gennym ni, fel pobl, yr *"awdurdod cyfreithiol a'r cyfrifoldeb"* i orfodi'r hawliau hyn ar ran Natur. Mae cynllun peilot Gwarchodwr Natur CSCC yn enghraifft o roi'r hawl i Natur fod yn bresennol, i gael ei chlywed, ac i fod yn rhan o'r broses o wneud penderfyniadau.

Mae mudiadau Hawliau Natur Rhyngwladol yn darparu enghreifftiau o roi hawliau Natur a sut y gall hyn amlygu ac effeithio ar y gyfraith a llywodraethu. Yn 2008, gwnaeth Cyfansoddiad Ecwador ymgorffori **Hawliau Natur (Pachamama)**, gan gydnabod **Natur fel endid sy'n dwyn hawliau** gyda'r *"hawl i barch annatod at ei bodolaeth ac at gynnal ac adfywio ei gylchoedd bywyd, ei strwythur, ei swyddogaethau a'i phrosesau esblygiadol."* Mae Erthyglau 71–74 yn galluogi unrhyw berson neu sefydliad i orfodi Hawliau Natur, waeth beth fo'r niwed uniongyrchol i bobl, sy'n cynrychioli newid radical o gyfraith amgylcheddol draddodiadol (sydd fel arfer yn gofyn am brawf o niwed i bobl neu eiddo).

Mae llysoedd yn Ecwador wedi sefydlu cyneiliau sy'n cadarnhau bod gan afonydd, coedwigoedd ac ecosystemau hawliau a gafodd eu torri, ac mae rhwymedïau yn aml yn canolbwyntio ar adfer ecolegol yn hytrach na chosb ariannol. Mae cynrychiolaeth wedi'i dosbarthu, nid yn unigol, sy'n golygu y gall cyrff anllywodraethol, grwpiau cymunedol, sefydliadau Cynhenid a dinasyddion i gyd gyflwyno achosion ar ran Natur, gan adlewyrchu dull sy'n helpu i osgoi canolbwyntio clywed gan un llais yn unig.

Afon Whanganui, Seland Newydd

Yn Seland Newydd, **rhoddwyd statws cyfreithiol** i Afon Whanganui, gan ei chydabod fel cyfanwaith annatod gyda hawliau a gynrychiolir gan warcheidwaid a benodwyd yn gyfreithiol sy'n gweithredu ar ei rhan.

- Yn 2017 cydnabu Deddf Te Awa Tupua (Setliad Hawliadau Afon Whanganui) 2017 Afon Whanganui (dyfrffyrdd a dalgylch whānau) fel Te Awa Tupua fel person cyfreithiol, gyda holl hawliau, pwerau, dyletswyddau a rhwymedigaethau endid cyfreithiol.
- I'w gynrychioli, creodd y Ddeddf y swyddfa Te Pou Tupua “wyneb a llais dynol” Te Awa Tupua. Mae Te Pou Tupua yn cynnwys dau warcheidwad, un wedi'i benodi gan y Goron (y llywodraeth), ac un wedi'i benodi gan yr Māori Iwi perthnasol (cymunedau lleol sydd â buddiannau yn yr afon).
- Mae'r ddau warcheidwad hyn yn gweithredu ar y cyd i siarad ar ran yr afon, amddiffyn ei hiechyd a'i llesiant, cynnal ei gwerthoedd (diwylliannol, amgylcheddol ac ysbrydol y cyfeirir atynt gyda'i gilydd yn yr anheddiad fel "Tupua te Kawa"), a rheoli unrhyw gronfeydd cytundeb (roedd yr anheddiad yn cynnwys cronfa ar gyfer adfywio a chynnal a chadw'r afon).
- Y tu hwnt i swyddfa'r gwarcheidwad dau berson, mae'r fframwaith llywodraethu'n cynnwys grŵp strategaeth aml-randdeiliaid ehangach “Te Kōpuka”, sy'n dwyn ynghyd “iwi”, llywodraeth leol a chanolog, grwpiau amgylcheddol a chymunedol, diwydiant a defnyddwyr hamdden. Mae'r grŵp hwn yn cefnogi datblygiad cynllun strategaeth yr afon ac yn hwyluso gwneud penderfyniadau ar y cyd ar draws pob buddiant yn y dalgylch.

Yn hytrach na gadael cynrychiolaeth yr afon i un actor dynol, neu i'r wladwriaeth yn unig, mae'r model yn fwriadol yn rhannu gwarcheidiaeth rhwng actorion brodorol a gwladwriaethol ac yn ymgorffori cydweithrediad ehangach, aml-randdeiliaid. Ei nod yw anrhydeddu personoliaeth gyfreithiol yr afon a'i chyfanrwydd ffisegol, ysbrydol a diwylliannol.

Mae'r enghreifftiau hyn yn dangos dulliau sy'n symud y tu hwnt i fframweithiau cyfreithiol confensiynol sy'n canolbwyntio ar bobl, a ffyrdd ymarferol o ymgorffori Hawliau Natur mewn prosesau gwneud penderfyniadau a rhoi llais i endidau an-ddynol. Maent yn cynnig gwersi ar gyfer dylunio rolau Gwarchodwyr Natur mewn cyd-destunau eraill, gan gynnwys cyrff sector cyhoeddus fel CSCC.

4.3 Natur fel cynghorydd

Gellir ymgorffori llais Natur hefyd mewn modelau llywodraethu nad ydynt yn gyfreithiol rwymol. Mae'r modelau hyn yn dangos newid cynyddol tuag at roi presenoldeb strwythuredig a dylanwadol i Natur o fewn prosesau gwneud penderfyniadau, hyd yn oed lle nad yw'r rôl wedi'i hymgorffori'n gyfreithiol, fel drwy benodiad bwrdd statudol neu ffurfiol.

Ar draws y dirwedd gorfforaethol, mae rôl i Natur yn cael presenoldeb ffurfiol fwyfwy ar lefel weithredol, fel swydd Pennaeth Natur. Mae hyn yn arwydd o drawsnewid o gyrraedd targedau cynaliadwyedd ac ESG, i greu rôl benodol i Natur. Dros y pum mlynedd diwethaf, mae sawl cwmni byd-eang wedi cyflwyno swyddi arweinyddiaeth newydd sy'n

canolbwytio'n benodol ar Natur. Mae Rheolwyr Buddsoddi Lombard Odier ac Environment Bank wedi penodi 'Prif Swyddog Natur' i'w strwythur arweinyddiaeth weithredol. Mae Lloyds Banking Group a NatWest wedi penodi swyddi 'Pennaeth Natur'.

Er ei bod yn galonogol gweld rolau i Natur yn dod i'r amlwg o fewn corfforaethau mawr, yn aml mae tryloywder ac atebolrwydd allanol cyfyngedig, gan godi pryderon y gallai swyddi o'r fath ddod yn symbolaidd neu gael eu cyfyngu gan flaenoriaethau masnachol. Lle mae cymhellion, strwythurau llywodraethu a fframiau sy'n seiliedig ar risg yn parhau i fod ynghlwm wrth berfformiad ariannol, **mae'r rolau hyn mewn perygl o atgyfnerthu systemau presennol** yn hytrach na chynrychioli buddiannau'r byd mwy na dynol yn wirioneddol.

5. Llywodraethu Natur yn y Sector Cyhoeddus

5.1 Pam y dylai cyrff y sector cyhoeddus wneud hyn?

Yn y DU, rydym yn wynebu nifer o argyfyngau, gyda rhybuddion llym am gyflwr bioamrywiaeth a hinsawdd lle mae'r DU wedi'i disgrifio fel "un o'r gwledydd sydd wedi'u disbyddu fwyaf o ran natur ar y Ddaear" yn yr Adroddiad Cyflwr Natur diweddaraf, ac mae'r dirywiad yn parhau yn ddi-baid. Dim ond os byddwn yn newid cwrs y byddwn yn mynd i'r afael â hyn, ac mae hynny'n gofyn am newid systemau dwfn ac ailystyried sut rydym yn llywodraethu ac yn gwneud penderfyniadau am Natur.

Mae'r DU wedi gosod targedau uchelgeisiol i fynd i'r afael â cholli natur drwy'r Fframwaith Bioamrywiaeth Byd-eang, ond ni chyrhaeddir y targedau hynny. Mae angen rhoi hawl i Natur gael ei chlywed, ei chynrychioli a'i hystyried yn briodol yn y sector cyhoeddus yn fwy nag erioed.

Gall rôl gwarcheidwaid sy'n eiriol dros Natur yn y sector cyhoeddus fod yn ffordd o gysylltu strategaeth genedlaethol â chymunedau lleol a gwaith adfer Natur lleol. Mae'r cylch gwaith penodol i siarad dros Natur hefyd yn golygu bod gwarcheidwaid neu eiriolwyr Natur yn canolbwytio ar y dyletswyddau a'r cyfrifoldebau y mae llywodraeth y DU wedi'u hymrwymo i Natur, a thrwy hynny'n cryfhau cyflawni polisiâu deddfwriaethol i adfer bioamrywiaeth a diogelu Natur.

Gall Gwarcheidwad Natur mewn cyrff sector cyhoeddus helpu i blethu ystyriaethau dros Natur i bob penderfyniad, yn hytrach na gwneud ystyriaethau mewn seilos. Gall hyn fod yn ffordd o gyflymu'r broses gan nad oes angen i bwyllgor neu gorff ar wahân eu gwneud. Fel y mae Simeon Rose yn ei nodi mewn perthynas â'r effaith ar Faith in Nature, nid yn unig y mae'r newid hwn wedi dylanwadu ar ddiwylliant y cwmni ond hefyd mae wedi cyflymu prosesau gwneud penderfyniadau sy'n ymwneud â Natur. Drwy integreiddio ystyriaethau amgylcheddol yn uniongyrchol i'r ystafell fwrdd, mae Faith in Nature wedi gallu gweithredu newidiadau'n gyflymach:

"Yn ei hanfod: y newid mwyaf yw meddylfryd. Ond gwelwyd newidiadau go iawn, pendant hefyd - ac er y gallech ddadlau y gallai rhai o'r penderfyniadau fod wedi digwydd beth bynnag, does dim ddwywaith bod Natur ar y Bwrdd wedi achosi iddynt ddigwydd yn gyflymach."

Mae pŵer gwirioneddol yn y cam y mae CSCC wedi'i gymryd yn y cynllun peilot hwn, mae'n gam beiddgar, ac un a fydd, gobeithio, yn ysbrydoli meysydd eraill o'r sector cyhoeddus i wneud yr un peth.

Natur ym Mholisi'r DU

Mae Llywodraeth y DU wedi penodi Ruth Davis OBE yn 'Gynrychiolydd Arbennig dros Natur', er nad yw wedi'i ategu gan athroniaeth Hawliau Natur ynddo'i hun, mae'n dal i gael ei ddisgrifio fel 'y cyntaf o'i bath.'

Dywedodd Steve Reed (Ysgrifennydd yr Amgylchedd): *"Rydym yn dibynnu ar natur ym mhob agwedd ar ein bywydau – mae'n sail i'n heconomi, ein hiechyd a'n cymdeithas – ac eto mae cynnydd i adfer ein bywyd gwyllt a'n cynefinoedd wedi bod yn rhy araf. Bydd gwybodaeth ac arbenigedd helaeth Ruth yn hanfodol i'n helpu i gyflawni ein hymrwymiaidau i roi natur ar y ffordd i adferiad."*

Disgrifir Ruth Davis fel *"eiriolwr dros natur"* a phan gafodd ei phenodi dywedodd *"Mae'r Llywodraeth wedi cydnabod bod yr argyfwng natur yr un mor ddifrifol â'r argyfwng hinsawdd; ac na allwn fynd i'r afael ag un heb fynd i'r afael â'r llall. Mae ecosystemau a'r rhywogaethau maent yn eu cynnal yn hanfodol i gynnal diogelwch bwyd, lleihau risgiau iechyd a rheoli effeithiau tymereddau byd-eang sy'n codi."*

5.2 Trosolwg o lywodraethu, biwrocratiaeth a chyfyngiadau statudol

Er gwaethaf y cyfleoedd sylweddol, mae ymgorffori llais Natur o fewn llywodraethiant y sector cyhoeddus yn dod â chymhlethdodau sy'n wahanol i'r rhai a wynebir gan sefydliadau preifat fel Faith in Nature neu House of Hackney, a banciau a sefydliadau mawr sydd â'r gallu i greu swyddi cynghori heb fawr o oruchwyliaeth reoleiddiol.

Mae cyrff cyhoeddus, ar y llaw arall, yn gweithredu o fewn fframweithiau statudol, atebolrwydd gweinidogol a chraffu cyllidebol, gyda gwneud penderfyniadau yn cael ei lywio gan ofynion gweithdrefnol, rheoli risg, a chylchoedd gwleidyddol. Yn wahanol i fusnesau preifat, a all ddiwygio erthyglau cymdeithasu yn gymharol gyflym, mae llywodraethu'r sector cyhoeddus yn gofyn am gyfiawnhad, proses sy'n seiliedig ar dystiolaeth, ac mewn rhai achosion, newid deddfwriaethol. Mae cyrff cyhoeddus yn gweithredu o fewn mandadau a phrosesau caffael a ddiffiniwyd yn gyfreithiol, sy'n llunio ac weithiau'n cyfyngu ar y gallu i ymgorffori rolau arbrolfol fel Gwarcheidwad Natur yn gyfreithiol.

Gallai penodiad cyfreithiol yn y sector cyhoeddus, er ei fod yn cael effaith, arwain at drafodaethau hir ac amser hir yn aros i lywodraethau gael eu perswadio i basio deddfwriaeth neu benodi Gwarcheidwad Natur yn gyfreithiol i gorff cyhoeddus. Felly mae angen ystyriaethau gwahanol i sicrhau bod gan benodiad (os nad yw wedi'i ymgorffori'n gyfreithiol mewn cyfansoddiad penodol) effaith, hirhoedledd ac ystyr.

5.3 Natur fel model cynghorydd a ddefnyddir gan CSCC

Mae dull presennol CSCC yn gosod rôl Natur fel cynghorydd neu ymgynghorydd, yn hytrach na phenodiad statudol neu gyfreithiol.

MANTEISION

- Gellir ei weithredu heb wneud newidiadau deddfwriaethol
- Yn galluogi peilota, iteriad a dysgu cyflym.
- Gall Gwarcheidwad Natur weithio'n hyblyg yn y corff cyhoeddus i roi mewnbwn arbenigol i benderfyniadau sy'n cael eu gwneud heb aros am weithredu cyfreithiol neu wleidyddol.
- Mae Hawliau Natur yn sail i'r gwaith (er nad yn benodol mewn termau cyfreithiol).
- Gall fod yn fwy derbyniol i bawb sy'n gysylltiedig gan nad oes llawer o ymwreiddio'r sefyllfa.
- Gall un person ddal y rôl neu fel pwyllgor neu gyfuniad o'r ddau.

ANFANTEISION

- Mae dylanwad yn dibynnu ar barodrwydd sefydliadol i wrando, yn hytrach nag rhwymedigaeth gyfreithiol neu ddatganiad statudol.
- Yn wahanol i benodi gwarcheidwad cyfreithiol neu gyfarwyddwr bwrdd, nid oes gan ymgynghorydd unrhyw bwerau gwneud penderfyniadau ffurfiol.
- Mae ei barhad yn dibynnu ar flaenoriaethau'r corff cyhoeddus, cylchoedd ariannu a chefnogaeth wleidyddol. Os bydd cefnogaeth wleidyddol yn newid, mae risg y gallai'r rôl gael ei therfynu ac na fyddai'r ymwreiddio cyfreithiol wedi'i ymgorffori yn y rolau o fewn y sector preifat a ddisgrifiwyd uchod.
- Efallai fod problemau tryloywder wrth olrhain yn union pa ddylanwad sydd gan Natur.
- Mae'n anodd ymgorffori mesurau diogelwch cyfansoddiadol - fel ailystyriaeth orfodol lle mae Natur yn anghytuno â'r canlyniad.
- Nid yw gofynion datgelu yn cael eu rhoi ar waith gan y sefydliad yn aml. Gall hyn rwystro atebolrwydd gwirioneddol lle nad yw craffu ar drafodaethau yn bosibl.

6. Datblygu egwyddorion cynrychiolaeth Natur

Bydd yr adran hon yn nodi rhai egwyddorion sylfaenol ar gyfer cynrychiolaeth Natur yn y sector cyhoeddus. Mae'n defnyddio'r egwyddorion a'r astudiaethau achos a drafodwyd, ac yn gwneud rhai argymhellion ymarferol ynghylch sut y gall corff cyhoeddus ddod â llais Natur i fannau gwneud penderfyniadau.

Mae nifer o opsiynau wedi'u hamlinellu isod, nad oes angen i bob sefydliad eu defnyddio i gyd. Fodd bynnag, mae amrywiaeth o opsiynau wedi'u cynnwys i sicrhau bod mecanwaith neu opsiwn ar gyfer ystod eang o sefydliadau'r sector cyhoeddus.

6.1 Amrywiaeth o leisiau dros Natur

Mae'r Comisiynwyr wedi cwestiynu a all un unigolyn gynrychioli rhywbeth mor eang ac aml-haenog â *Natur* yn ystyrllon. Nid yw'r term ei hun yn unigol, mae'n cwmpasu tirweddau, rhywogaethau, ecosystemau, prosesau a pherthnasoedd, pob un yn cario gwahanol flaenoriaethau a gwendidau. Hyd yn oed pan gytunir ar ddiffiniad gweithredol, mae cynrychiolaeth yn anochel yn cynnwys dewis pa elfennau sy'n cael blaenoriaeth, a pha rai sydd ddim. Mae hyn yn codi her graidd i unrhyw fodel Gwarchodwr Natur: *sut y gall un llais siarad ar ran amrywiaeth ecolegol o'r fath, a pha fecanweithiau sydd eu hangen i sicrhau cydbwysedd a thegwch?*

Isod mae rhai awgrymiadau ymarferol ar gyfer sicrhau bod amrywiaeth o leisiau'n cael eu cynnwys yn y broses o wneud penderfyniadau:

- Mae caniatáu **amser a chyllideb** i'r Gwarcheidwad Natur **ymgynggori ag arbenigwyr allanol** yn helpu i sicrhau bod lleisiau ac arbenigedd lluosog o ystod eang o feysydd yn cael eu cynnwys.
- Gall sefydlu panel cynghori neu grŵp gwaith i gefnogi'r Gwarcheidwad Natur hefyd gefnogi eu gwaith. Mae enghreifftiau o bobl allanol y gellid ymgynghori â nhw yn cynnwys: ecolegwyr, amgylcheddwyr, cyfreithwyr, cadwraethwyr, deiliaid gwybodaeth Gynfrodorol, gwyddonwyr a lleisiau cymunedol lleol.

Future Everything oedd y CIC cyntaf i benodi Cyfarwyddwr Natur i'w bwrdd. Yn ystod y broses, sefydlwyd gweithgor i gael mewnwelediadau a gwybodaeth gan nifer o arbenigwyr a fwydodd i'r model gweithredu a phenodiad Cyfarwyddwr Natur yn y pen draw.

Roedd y grŵp gweithio yn cynnwys cyfreithwyr Natur, ymchwilwyr mewn cyfiawnder amlrywogaeth, artistiaid, technolegwyr, cyllidwyr, deiliaid gwybodaeth Gynfrodorol, ac

unigolion rhyfeddol eraill a gyflwynodd gwybodaeth arbenigol. Dros nifer o weithdai, trafodwyd pynciau fel:

- Sut i ddiffinio 'Natur' – gallai Gwarcheidwad gynrychioli rhan benodol o Natur (fel afon neu goedwig), neu Natur yn ei gyfanrwydd, os mai Natur yn ei gyfanrwydd ydyw, beth mae hynny'n ei gynnwys? Neu ai Natur a Chenedlaethau'r Dyfodol ydyw?
- Pa strwythur cynrychioliadol dynol sy'n gwneud synnwyr (cylchdroi, sefydlog, ymgynghorol, pwerau pleidleisio)?
- Risgiau neu beryglon cyfreithiol, moesegol a threfedigaethol (sut i osgoi anthropocentriaeth, tocenistiaeth, ac ati)
- Pa newidiadau gweithredol, ariannol a llywodraethol fyddai eu hangen i sefydliadu'r rôl?

- Gall cylchdroi neu rannu trefniadau Gwarchodwr helpu i ***gadw'r rôl yn hylif ac yn amrywiol***, naill ai'n seiliedig ar amser fel bod cyfnod cyfyngedig o amser y gall unrhyw un person fod yn llais Natur, a/neu'n seiliedig ar thema (e.e., dŵr croyw, priddoedd, rhywogaethau, hinsawdd, tirweddau diwylliannol), neu gymysgedd o wahanol ddisgyblaethau.

Ar adegau, mae Faith in Nature wedi cael mwy nag un Gwarcheidwad i gyflawni rôl y Cyfarwyddwr Natur, er mwyn sicrhau nad oes un llais yn y swydd. Mae bob amser wedi caniatáu cyllidebau ac amser ar wahân i'w Cyfarwyddwr/Cyfarwyddwyr Natur ymgynghori ag arbenigwyr allanol yn ôl yr angen.

- Ystyried sefydlu mecanwaith ar gyfer cydnabod pryd mae mater yn ymwneud yn benodol â Natur a phryd mae angen cyngor gan y Gwarcheidwad Natur, fel eu bod yn gallu nodi'n glir pryd y gellir cynnwys cyngor neu arbenigedd allanol
-

Mae Faith in Nature yn nodi pryd mae penderfyniad yn 'Fater sy'n Gysylltiedig â Natur' sy'n golygu y gall y Cyfarwyddwr Natur gael mwy o amser a mynediad at wybodaeth i benderfynu ar y canlyniad. Mewnosodwyd y geiriad hwn yn ei Erthyglau Cymdeithasu, ond gallai ffurfio rhan o bolisi mewnol mewn sefydliad sector cyhoeddus: "O ran unrhyw Fater Natur a Gadwyd Yn Ôl, gall y Gwarcheidwad Natur ddarparu deunyddiau ysgrifenedig i'w trafod mewn cyfarfodydd bwrdd i'w cynnwys gydag agenda'r cyfarfod."

Mae gan Faith in Nature is-bwyllgor sy'n trafod Materion sy'n Ymwneud â Natur cyn unrhyw gyfarfod bwrdd a gall y Cyfarwyddwr Natur ymgynghori ag arbenigwyr allanol ar unrhyw adeg os oes angen.

6.2 Atebolrwydd a thryloywder

Mae mesurau atebolrwydd a thryloywder yn sicrhau bod goruchwyliaeth fewnol ac allanol a bod modd craffu ar y rôl yn gyhoeddus. Mae hyn yn sicrhau bod gan y rôl bŵer, dylanwad ac effaith. Mae'r adran hon yn awgrymu rhai ffyrdd y gellir cyflawni hyn.

- Ystyried ***mecanweithiau adrodd ffurfiol***, fel ei gwneud yn ofynnol i'r Gwarcheidwad Natur lunio adroddiadau rheolaidd ar gyngor a roddir, penderfyniadau a ddylanwadwyd arnynt, a chanlyniadau ecolegol.

Yn Faith in Nature rhoddir yr hawl i'r Cyfarwyddwr Natur ysgrifennu adran o'i adroddiad diwedd blwyddyn, sy'n cael ei gyhoeddi ac ar gael i'w lawrlwytho ar ei wefan. Mae adran y Cyfarwyddwr Natur yn rhydd o rwystrau gan y bwrdd ac yn lle gall ysgrifennu am y flwyddyn ddiwethaf heb unrhyw oruchwyliaeth olygyddol gan y cwmni.

- Rhoi ***hawl i'r Gwarcheidwad Natur wneud sylwadau neu anghytuno*** - gwarantu bod ganddo'r hawl i gyhoeddi barn anghytuno ffurfiol mewn adroddiadau neu gyfathrebiadau lle na fabwysiadwyd e argymhellion.
- ***Cadw cofnodion clir o'r penderfyniadau sy'n cael eu gwneud*** ac ystyried y gallu i gyhoeddi crynodebau o benderfyniadau a/neu ystyriaethau'r Gwarcheidwad Natur a'r effeithiau ar Natur.
- Ystyried rheolaethau llywodraethu ar brosesau dethol i ***sicrhau didueddrwydd*** a dim rhagfarn ar ran y corff cyhoeddus.
- Sicrhau ***annibyniaeth gyllidebol***, er mwyn darparu cyllideb bwrpasol er mwyn galluogi'r Gwarcheidwad Natur i geisio arbenigedd allanol, ymgymryd ag ymchwil, neu ymgynghori yn ôl yr angen.
- Penderfynu ar y ***mesurau chwythu'r chwiban a'r mesurau diogelwch moesegol ar gyfer y rôl***, ystyried ymestyn polisi chwythu'r chwiban y sefydliad i gynnwys pryderon ecolegol i amddiffyn y rhai sy'n siarad ar ran Natur.

Mae gan Tony's Chocolonely strwythur atebolrwydd unigryw, sy'n caniatáu i'w Gwarchodwyr Cenhadaeth fonitro penderfyniadau, ymchwilio i gwynion, a diogelu diben hirdymor y cwmni.

- Mae ganddynt awdurdod annibynnol ac ni all y cwmni ddiwygio ei gymalau sy'n gysylltiedig â'i genhadaeth heb eu cymeradwyaeth, ac maent yn gwasanaethu fel gwiriad tryloyw ar gamau gweithredu'r rheolwyr a'u cydymffurfiaeth ag ymrwymadau moesegol.
- Os bydd datrysiad mewnol yn methu, mae gan y Gwarcheidwaid hawliau penodol i wneud eu pryderon yn gyhoeddus, sy'n fesur atebolrwydd prin a phwerus. Gallant gyhoeddi erthygl ddwy dudalen yn Adroddiad Blynnyddol FAIR Tony neu, mewn achosion mwy difrifol, rhoi datganiadau mewn papurau newydd cenedlaethol ar draws marchnadoedd allweddol i rybuddio'r cyhoedd os yw'r cwmni'n crwydro oddi wrth ei genhadaeth.

6.3 Ymgorffori rôl Gwarcheidwad Natur mewn strwythurau gwneud penderfyniadau

Bydd yr adran hon yn amlinellu sut y gellir ymgorffori rôl cynrychiolydd Natur mewn sefydliad sector cyhoeddus i geisio cyflawni hirhoedledd, sefydlogrwydd a strwythur.

- Ystyried creu ***Cylch Gorchwyl/Protocol ffurfiol*** sy'n diffinio rôl, pwerau, cyfrifoldebau a therfynau rôl y Gwarcheidwad Natur, gan gynnwys cyfeiriad at y canlynol:
 - Mynediad at wybodaeth
 - Ymgynghori ag arbenigwyr
 - Amser a chapasiti ymchwil wedi'u dyrannu
 - Cyllideb bwrpasol
 - Presenoldeb ym mhob fforwm penderfynu perthnasol
- Ystyried cael contract ysgrifenedig ar gyfer y Gwarcheidwad Natur, gan gynnwys eu hawliau, eu cyfrifoldebau a'u mynediad at wybodaeth.
- Ystyried ***amseriad yr apwyntiad*** – meddyliwch am batrymau llif gwaith a rhaglen waith y corff sector cyhoeddus – pryd y dylid dod â'r Gwarcheidwad Natur i'r ystafell er mwyn cael yr effaith fwyaf?
- Ystyried protocolau ar gyfer datrys gwrthdaro a godir gan y gwaith.

Y Môr ar y Bwrdd - Cymdeithas Gwyddor Môr yr Alban (SAMS)

Yn ddiweddar, penododd yr elusen gwyddor forol hon un o'i ymddiriedolwyr i siarad dros y môr yn ei chyfarfodydd bwrdd. Treuliodd amser yn ystyried eu mesurau llywodraethu a sut y bydd hyn yn gweithio, dywedodd: *“Efallai fod hyn yn swnio fel gimig dibwys, yn fympwyl hyd yn oed. Ond ar ôl sawl mis o drafod a dadlau gofalus, mae'r ymddiriedolwyr a minnau wedi ein hargyhoeddi, hyd yn oed gydag empathi cryf tuag at gadwraeth y cefnforoedd a dealltwriaeth wybodus o faterion amgylcheddol y môr.”*

Sefydlwyd hefyd weithgor i benderfynu sut y bydd yn gweithredu'n ymarferol, *“Er enghraifft, dewis rhwng penodi un person (efallai, cyfreithiwr amgylcheddol) neu bwyllgor gwaith mwy i gynrychioli llais y cefnfor ym mhob cyfarfod bwrdd. Beth bynnag fo'r canlyniad, bydd ymddiriedolwyr yn dwyn ein sefydliad i gyfrif o safbwynt llai anthropocentrig.”*

Ystyriwch fecanweithiau i **amddiffyn y rôl rhag ansefydlogrwydd** neu newid gwleidyddol, megis:

- Pennu hyd tymor gofynnol ar gyfer y Gwarcheidwad Natur, er mwyn atal ei ddileu cyn pryd heb broses briodol.
- Ceisio **meithrin cefnogaeth drawsbleidiol** i leihau dibyniaeth ar un weinyddiaeth neu blaid wleidyddol.
- Sefydlu mecanweithiau adnewyddu drwy adolygiad allanol, yn hytrach nag adolygiad mewnol, i geisio sicrhau hirhoedledd ac annibyniaeth.
- Ceisio datblygu **cynllun cydnabyddiaeth statudol**, ystyried sut y gellir ymgorffori hyn yn y fframweithiau statudol, beth sydd angen newid a sut y gellir cyflawni hyn.

Model Zoöp

Mae Model Zoöp, a ddatblygwyd gan y Sefydliad Zoönomig yn yr Iseldiroedd, yn cynnwys yr elfennau canlynol:

- Mae model Zoöp yn gwneud buddiannau bywyd an-ddynol yn rhan o wneud penderfyniadau sefydliadol. Mae'n neilltuo cynrychiolwyr annibynnol i sefydliadau sy'n mabwysiadu Model Zoöp.
- Mae'r 'Llefarydd dros y Byw' yn gynrychiolydd dynol a benodir i gynrychioli'r 'heblaw dynol' yn uniongyrchol o fewn y sefydliad. Mae'r person hwn yn gweithredu fel ***cynghorydd, cynghorydd arsylydd, a chynghorydd ecolegol wrth wneud penderfyniadau.*** Nid ydynt yn weithwyr i'r sefydliad sy'n cael ei lywodraethu, yn hytrach maent wedi'u contractio drwy Sefydliad Zoönomig, gan ddiogelu annibyniaeth a lleihau gwrthdaro buddiannau.

- I fod yn gymwys fel Zoöp, rhaid i sefydliad gael asesiad sylfaenol. Yna mae'n ymrwymo i Gylch Blyneddol Zoönomig, proses strwythuredig sy'n arwain at integreiddio buddiannau an-ddynol i'w sefydliad.
- Bob blwyddyn, mae Zoöps yn gosod nodau adfywiol penodol wedi'u teilwra i'w cyd-destun. Gallai hyn fod yn adfer cynefin, lleihau niwed, newid deunyddiau, newid defnydd tir, neu newid ymddygiad. ***Caiff cynnydd a chanlyniadau eu mesur a'u cyfleu'n dryloyw, yn fewnol ac yn allanol.***
- Mae'r 'Siaradwr dros y Byw' yn hwyluso dull cyfranogol sy'n canolbwyntio ar ddysgu. Mae'n cynnig gwybodaeth ecolegol, yn annog meddwl aml-rywogaeth, ac yn helpu'r sefydliad i symud tuag at ddull sy'n canolbwyntio mwy ar Natur yn ei weithrediadau a'i broses gwneud penderfyniadau.

6.4 Atgyrchedd a dysgu

Mae'r gwaith hwn yn arloesol, a bydd ei effaith hirdymor yn dibynnu ar greu cymuned ymarfer a rhannu dysgu'n agored wrth i'r model ddatblygu. Ar gyfer unrhyw ddull llywodraethu arloesol, yn enwedig un sy'n cael ei dreialu yng nghyd-destun y sector cyhoeddus, mae'n amlwg bod angen myfyrio, hyblygrwydd ac addasu parhaus.

Mae ymgorffori dysgu yn nyluniad y model yn sicrhau ei fod yn parhau i ymateb i newid sefydliadol, cymdeithasol ac ecolegol.

Mae'r adran hon yn amlinellu dulliau ymarferol i gefnogi myfyrio, gwerthuso a gwella parhaus:

- Ystyried cynnwys ***pwyntiau myfyrio wedi'u trefnu*** i asesu sut mae rôl y Gwarcheidwad Natur yn gweithio a beth y gellid ei wella. Ystyried defnyddio hwylusydd annibynnol.
- Datblygu cronfa o ***ddogfennau ymchwil a dysgu, astudiaethau achos, ac enghreifftiau o ymyriadau llwyddiannus*** y gellir eu rhannu ag eraill sydd eisiau gwneud y gwaith hwn.
- Gwahodd adolygiad gan gymheiriaid gan sefydliadau sy'n cyflawni rolau tebyg (e.e., Gwarchodwyr Natur eraill, cyrff Hawliau Natur, arbenigwyr Llywodraethu Natur).
- Darparu hyfforddiant parhaus mewn trefniadau llywodraethu natur i'r rhai sy'n ymwneud â'r gwaith
- Gwneud y ***myfyrdodau a'r dysgu yn amlwg drwy gyhoeddi adroddiadau ac adolygiadau.***
- Annog a chyfrannu at ***gymuned ymarfer***, drwy gymryd rhan mewn digwyddiadau, ymgynghoriadau neu fforymau dysgu cyhoeddus agored a chyhoeddus lle gall y gymuned yr effeithir arni gan y penderfyniadau, yn ogystal â sefydliadau eraill sy'n profi modelau tebyg, ***rannu gwybodaeth a phrofiad a dysgu oddi wrth ei gilydd.***

Gwneud canfyddiadau'n ffynhonnell agored ac yn hygyrch: Cyhoeddodd Faith in Nature [becyn cymorth ffynhonnell agored i gwmnïau](#) sydd â diddordeb mewn rhoi natur ar y bwrdd. Mae [Lawyers for Nature](#) wedi cyhoeddi [Llwybr Cynrychiolaeth Natur](#) ffynhonnell agored i Grwpiau Buddiant Cymunedol.

Pwysigrwydd aros yn hyblyg ac yn agored i ffyrdd newydd o feddwl am faterion

- Ni ellir disgwyl i Warcheidwaid Natur roi penderfyniad ar ran Natur bob amser – yn lle hynny, treulir y mwyafrif helaeth o amser yn agor y lle ar gyfer deialog a thrafodaeth, ac yn ehangu'r safbwynt a ddefnyddir a gall hyn fod yr un mor werthfawr.
- Caniatáu amser i newid ddod i'r amlwg yn y sefydliad a meddwl y tu allan i'r paramedrau arferol rydym yn eu defnyddio i fesur effaith – gall newidiadau fod yn fach ac yn raddol a gallant ddigwydd mewn mannau annhebygol, fel meddylfryd diwylliannol, newidiadau mewn iaith, a phobl yn mynegi safbwyntiau amgen.

Mae'r enghraifft isod yn dangos nad yw cydnabod hawliau rhanddeiliad newydd a'i gynrychiolaeth o reidrwydd yn cael effaith uniongyrchol, ond gellir teimlo ei effaith flynyddoedd i'r dyfodol.

Clara Abbott a Lettie Pate Whitehead

Yn Nature's Boardroom, mae Simeon Rose yn trafod arwyddocâd Clara Abbott fel y fenyw gyntaf i gael ei phenodi i fwrdd unrhyw gwmni mawr fel cyfarwyddwr Abbott Laboratories ym 1900 ac wedi hynny, Lettie Pate Whitehead fel yr ail fenyw i gael ei phenodi i fwrdd corfforaeth gyhoeddus ryngwladol fawr, fel cyfarwyddwr Coca-Cola ym 1934.

Nid oes unrhyw gofnodion cyhoeddus na chofnodion o'r penderfyniadau a wnaethant yn yr ystafelloedd bwrdd hynny, felly nid oes gennym unrhyw ffordd o wybod pa effaith, os o gwbl, a gawsant ar y penderfyniadau yr oeddent yn rhan ohonynt. Fodd bynnag, cydnabuwyd eu hawl i fod yn bresennol, i siarad ac i ddal dylanwad mewn man a oedd tan bryd hynny wedi'i feddiannu gan ddynion yn unig. Er na chawsant eu penodi'n benodol ar 'faterion menywod', ni all fod amheuaeth bod menyw, mewn gwirionedd, yn bresennol a byddai wedi cynnig safbwynt unigryw i'r drafodaeth.

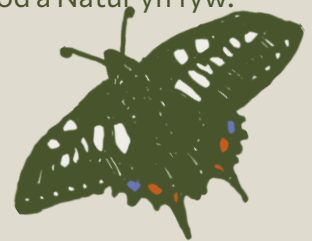
Mae'r hawl i'r ddwy fenyw hyn gymryd rôl ar fwrdd cwmni wedi paratoi'r ffordd i'r nifer o fenywod sy'n eistedd ar fyrddau heddiw. Mae yna gymariaethau y gellir eu tynnu â chyrff y sector cyhoeddus yn cydnabod Natur fel rhanddeiliad, gyda hawl i fod yn bresennol, i gael ei chynrychioli ac i fod yn rhan o'r broses o wneud penderfyniadau.

6.5 Celf, Diwylliant a Natur

Gall defnyddio hanes diwylliannol lleoedd, a'r ***perthnasoedd penodol rhwng Natur a'r penderfyniadau sy'n cael eu gwneud***, gryfhau'r rôl yn sylweddol. Mae ymgorffori safbwyntiau artistig, diwylliannol a threftadaeth o fewn cylch gwaith y Gwarchodwr Natur yn cyfoethogi dealltwriaeth o sut mae penderfyniadau'n effeithio ar dirweddau, ecosystemau a chymunedau, ac yn helpu i leoli effeithiau ecolegol o fewn eu cyd-destun cymdeithasol a diwylliannol ehangach.

- Ystyried ***ddod â Natur i'r ystafell:***
 - Er enghraifft, yn ystod cyfarfodydd y bwrdd yn Faith in Nature, drwy gyfrwng ffilm, mae rhostir yng Nghymru yn cael ei ddwyn i mewn i'r ystafell.
 - Mewn Uwchgynhadledd Afonydd a gynhaliwyd gan Lawyers for Nature yn ddiweddar, anogwyd cyfranogwyr i ddod â rhan o'u hafon gyda nhw a siarad 'fel yr afon' wrth annerch y gynhadledd.
 - Gellir beirniadu'r pethau hyn fel rhai symbolaidd, nid ydynt yn gwneud llawer i dynnu oddi ar y trafodion cyffredinol, ond yr hyn y gallant ei wneud yw ail-ganolbwyntio meddyliau at y byd ehangach a'n cysylltiad â Natur a'r rhai y gallwn ddechrau eu hystyried yn berthnasau a chyd-randdeiliaid. Yn y pen draw, os yw'r feirniadaeth yw ei fod yn ddibwrpas, yna fyddwch chi ddim gwaeth â'i wneud.
- Ystyried ymgysylltu â damcaniaeth ***gwleidyddiaeth lleoedd***. Mae'r cysyniad hwn yn cyfeirio at yr ymdrechion, y dynameg pŵer, a'r trafodaethau dros ystyr, hunaniaeth a rheolaeth o fewn ardaloedd daearyddol penodol, gan gydnabod nad yw lleoliadau'n niwtral ond eu bod yn cael eu llunio gan hanes, diwylliant, economeg, a honiadau dadleuol ynghylch pwy sy'n perthyn a sut y dylid defnyddio lle. Efallai y gallai'r corff cyhoeddus deithio i ardal o Natur sy'n cael ei thrafod a gwneud y penderfyniad ar ôl profi ac archwilio'r lle dan sylw.
- Ystyried ***defodau a seremonïau*** fel darn diolchgarwch i Natur fel datganiad agoriadol neu gloi, gan gydnabod Natur fel y seilwaith sy'n ein cynnal ni i gyd fel bodau dynol.
- Ystyried cynnwys ***artistiaid a storiwyr*** i gyfrannu at y prosiect ac i ddod â Natur yn fyw. Gweler isod

Gwaith celf gan yr artist Prith Biant o Gymru, yn dehongli gweledigaeth Cymru sy'n gallu gwrthsefyll llifogydd, 2050, a gomisiynwyd gan CSCC.

Dyma enghraifft o artist lleol yn cael ei gomisiynu ar gyfer adroddiad a ysgrifennwyd gan CSCC a sut y gellir ymgorffori celf yn y prosesau gwneud penderfyniadau sy'n cynnwys ac yn ymwneud â Natur.

Afonydd y DU

Mae mudiad Hawliau Afonydd y DU yn enghraifft o sut y gall cymunedau lleol a diwylliant lleol helpu i ysgogi gweithredu dros rannau o Natur. Wedi'i ysbrydoli gan Hawliau Natur, mae'n ennill cyflymder ac yn lledaenu ledled y DU. Yn gynyddol, mae cynghorau lleol (e.e., ar Afonydd Ouse, Itchen, Rother, a nentydd calch Hampshire) yn mabwysiadu siarteri Hawliau'r Afon sy'n cydnabod afonydd ac ecosystemau fel endidau byw â hawliau cynhenid, i fodoli, llifo, ffynnu ac adfywio.

Yn aml, cymunedau lleol yw'r ysgogwyr y tu ôl i'r mentrau hyn ac maent yn amddiffyn yr afonydd lleol maent yn eu caru fwyfwy drwy gamau ymarferol a threfnu o dan y syniad cysylltiedig o Warcheidiaeth Afonydd. Ochr yn ochr â'r datblygiadau hyn, mae sawl dalgylch, gan gynnwys afon Gwy, afon Roding, ac afon Wysg, wedi penodi gwarcheidwaid afonydd i wasanaethu fel "llais yr afon" wrth wneud penderfyniadau lleol.

Mae cymuned o ymarfer ymhlith gwarcheidwaid afonydd sy'n gweithio ledled y wlad yn tyfu ac yn gyrru'r mudiad ymlaen i gael effaith wirioneddol a hirhoedledd ar ddiogelu ein dyfrffyrdd.

Duwies Afon Gwy gyda Angela Jones (Trefynwy, 2023), o www.savethewye.org

7. Crynodeb ac Argymhellion

Mae hwn yn waith beiddgar, arloesol a chyffrous, a dylid annog cyrff cyhoeddus i roi cynnig ar hyn, fel y mae CSCC wedi'i wneud. Bydd sefydlu cymunedau ymarfer, cyfnewid dysg a digwyddiadau ac adnoddau i'r cyhoedd yn cefnogi mabwysiadu ehangach, ac yn gwella dealltwriaeth ar y cyd o sut y gellir cynrychioli Natur yn ystyrlon mewn llywodraethu. Dylid annog sefydliadau i gymryd y cam, peidio ag ofni gwneud camgymeriadau, ac i ofyn cwestiynau, fel y dywed Simeon Rose yn Nature's Boardroom – does dim cwestiwn sy'n rhy “wirion”!

Mae argymhellion ac awgrymiadau ymarferol o'r adroddiad hwn yn cynnwys sicrhau bod lleisiau niferus yn cyfrannu at y rôl gydag amrywiaeth o arbenigedd a gwybodaeth, gwneud y rôl a'i chyfrifoldebau'n glir drwy brosesau ffurfiol fel protocolau neu ganllawiau sydd ar gael i'r cyhoedd er mwyn helpu i sicrhau bod mynediad at wybodaeth ac arbenigedd allanol, a bod mesurau atebolrwydd a thryloywder yn cael eu hymgorffori er mwyn helpu i sicrhau bod y rôl yn cael effaith.

Dylid llunio cynrychiolaeth natur fel adnodd er mwyn helpu i gydymffurfio â dyletswyddau a rheoliadau presennol ar gyfer y sector cyhoeddus; gall gyflymu a chynorthwyo'r broses o wneud penderfyniadau, yn hytrach na'i harafu. Dylid ymdrin â lleoliadau gwarcheidiaeth newydd fel modelau esblygiadol sy'n cael eu treialu, eu gwerthuso, eu hailadrodd a'u rhannu'n agored. Anogir sefydliadau sy'n mabwysiadu rolau tebyg i gynnwys cymunedau lleol, celf a diwylliant, ac i rannu a chyhoeddi canlyniadau er mwyn galluogi'r gwaith i ledaenu. Bydd hyn yn caniatáu atgynhyrchu ac yn annog arloesi ar draws tirwedd y sector cyhoeddus.

8. Casgliad

Mae'r adroddiad hwn yn dangos bod Cymru mewn sefyllfa unigryw i arwain ym maes llywodraethu cynrychiolaeth Natur o fewn y sector cyhoeddus. Mae'r sylfeini diwylliannol a archwilir yma, o farddoniaeth ganoloesol i hunaniaeth ôl-ddiwydiannol gyfoes, o Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol, i'r deddfau amgylcheddol blaengar sydd wedi'u hymgorffori yn statudau Cymru, yn dangos cenedl sydd â pherthynas gyfoethog a chysylltiedig â Natur. Mae gan Gymru hanes o droi gwerthoedd diwylliannol yn arloesedd polisi; mae penodi Gwarcheidwad Natur yn CSCC yn cynrychioli'r bennod ddiweddaraf yn y trywydd hwnnw. Nid newid symbolaidd yw hwn, ond un sy'n symud tuag at gydnabod Natur fel rhanddeiliad, ac endid sy'n dwyn hawliau ac fel y corff cyhoeddus cyntaf yn y DU i wneud hynny, mae llawer i fod yn falch ohono.

Mae'r cynllun peilot wedi tynnu sylw at gyfle a chymhlethdod. Mae cynrychioli Natur drwy un gwarcheidwad yn dod â heriau cynhenid. Fodd bynnag, gall strwythurau sydd wedi'u cynllunio'n ofalus, mynediad at leisiau ac arbenigedd lluosog, gwneud penderfyniadau tryloyw ac eglurder y rôl gryfhau cyfreithlondeb a dylanwad. Fel gyda phob gwaith arloesol, nid dim ond gofyn a yw Natur yn bresennol yn yr ystafell yw'r prawf, ond a oes gan ei lais bŵer a chyfreithlondeb. Mae gan Gymru y potensial i symud o fodel peilot i fod yn gysail ar gyfer Llywodraethu Natur yn y sector cyhoeddus, ac i ddod yn esiampl fyd-eang ar gyfer llywodraethu Natur yn y sector cyhoeddus, lle mae Natur nid yn unig yn ysbrydoli penderfyniadau, ond yn rhanddeiliad sy'n eu harwain yn weithredol. Mae angen modelau llywodraethu newydd os ydym am droi'r deial oddi wrth gyflymu disbyddu Natur tuag at adfywio, adfer a dyfodol lle mae gwneud penderfyniadau dynol yn cefnogi'n weithredol y systemau byw y mae pob bywyd yn dibynnu arnynt.

Comisiwn Seilwaith Cenedlaethol Cymru (CSCC) wnaeth gomisiynu a thalu am yr adroddiad hwn. Fe'i hymchwiliwyd ac fe'i hysgrifennwyd gan Ansell, B. a Mond Wedd, J. yn Lawyers for Nature.

Cyfeiriad: *Ansell, B. & Mond Wedd, J. (2025) Peilot Gwarchodwr Natur yng Nghomisiwn Seilwaith Cenedlaethol Cymru: Datblygu Egwyddorion Cynrychiolaeth Natur mewn Trefniadau Llywodraethu yn y Sector Cyhoeddus (ar-lein yn: I'w gadarnhau)*

Gellir cyfeirio cwestiynau a sylwadau i: Operations@lawyersfornature.com

9. Cyfeiriadau

Ansell, B. Green Alliance. (2022). *Giving Nature a seat on the board is a powerful way to make sure businesses protect our environment* (ar-lein yn Green Alliance Blog).

Center for Environmental Rights, *Rights of Nature law library*.

Davidson, J. (2020). *Gwersi o Wlad Fechan*. Chelsea Green Publishing.

EcoJurisprudence Monitor. (2022). *Faith in Nature NOTB guide*.

Environment Bank. *About us*.

Faith in Nature. *A vote for Nature*

FutureEverything. *Nature-directed*.

Global Alliance of the Rights of Nature

House of Hackney *Nature, our director*.

Lawyers for Nature & FutureEverything, (2025) *Putting Nature on the Board at Future Everything*

Lloyds Banking Group. *What it means to be Head of Nature at Lloyds Banking Group*.

Lombard Odier. *The vital role of the Chief Nature Officer*.

Comisiwn Seilwaith Cenedlaethol Cymru. (2024). *Meithrin y Gallu i Wrthsefyll Llifogydd yng Nghymru erbyn 2050: Adroddiad*.

Comisiwn Seilwaith Cenedlaethol Cymru. (2024). *Creu gweledigaeth ar gyfer Cymru sy'n gallu gwrthsefyll llifogydd, 2050*

Comisiwn Seilwaith Cenedlaethol Cymru. (2005). *Natur yn nhreftadaeth ddiwylliannol Cymru*.

Comisiwn Seilwaith Cenedlaethol Cymru. (2005). *Nature ar y Comisiwn*.

Cyfoeth Naturiol Cymru. (2025). *Rhwydweithiau Natur - gwybodaeth ar brosiectau natur*.

New Zealand Government. (2017). *Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017*.

Nature on the Board.com (2023) *Nature on five boards*.

Nature on the Board.com (2023) *Who speaks for Nature?*

Richard Marsden (2024) *Heritage, identity and the creative arts in the South, Wales Valleys, National Identities*, 26:3, 237-265

Rose, S. (2026) *Nature's Boardroom: Giving Nature a voice and a vote*. Bristol University Press

Save the Wye. *About us*.

Tony's Choclonely UK *Tony's Mission Lock*.

Llywodraeth y DU. (2015). *Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015*

Llywodraeth y DU (2016) *Deddf yr Amgylchedd (Cymru) 2016*

Llywodraeth Cymru (2020). *Cynllun Gweithredu Adfer Natur (NRAP) 2020–2021*.

Llywodraeth Cymru (2025). *Hwb gwerth £10 miliwn i brosiectau natur yng Nghymru*.

Zoop Earth Model

Deunydd Darllen Pellach Dethol

Chwalisz, Claudia (2024), Governing with the more-than-human world, DemocracyNext.

Mae Claudia Chwalisz yn dadlau bod systemau democrataidd cyfoes yn canolbwyntio ar bobl yn bennaf a bod yn rhaid iddynt esblygu i gynnwys yn ystyrion berthnasodd â'r byd byw sy'n fwy na bodau dynol, fel ecosystemau, anifeiliaid a phlanhigion, er mwyn cryfhau cyfreithlondeb democrataidd a mynd i'r afael â rhyngddibyniaethau ecolegol. Mae'r papur yn archwilio pam mae'r newid hwn yn bwysig ac yn amlinellu tri dull sy'n dod i'r amlwg sy'n cael eu harbrofi yn Ewrop: ehangu hawliau cyfreithiol ar gyfer endidau an-ddynol, creu mecanweithiau i gynrychioli'r byd byw mewn gwneud penderfyniadau, a defnyddio arferion artistig i feithrin dealltwriaeth ymgorfforol o safbwyntiau mwy na dynol.

Chwalisz, Claudia a Reid, Lucy (2024), More-than-human governance experiments in Europe: Trends, opportunities, and challenges, DemocracyNext.

Mae'r adroddiad yn arolygu arferion sy'n dod i'r amlwg yn Ewrop sy'n archwilio sut y gall llywodraethu a dylunio polisïau ymgorffori deallusrwydd a diddordebau'r byd byw y tu hwnt i fodau dynol, gan fapio arbrofion allweddol a chysyniadau a rennir ar draws set amrywiol o ymarferwyr. Mae'n nodi tair dull eang - yn seiliedig ar hawliau, y canolbwyntio ar gynrychiolaeth, ac yn artistig, ac mae'n tynnu sylw at gyfleoedd a heriau ar gyfer y maes newydd hwn, ac yn cynnig camau nesaf megis ymgysylltu dyfnach â lleisiau Cynhenid ac arloesedd technolegol i hyrwyddo llywodraethu cynhwysol sy'n fwy na dynol.

Datta, R. (2015). A relational theoretical framework and meanings of land, nature, and sustainability for research with Indigenous communities. *Local Environment*, 20 (1), 102-113.

Mae Datta yn dadlau dros fframwaith damcaniaethol perthynol wedi'i seilio ar safbwyntiau byd-eang Cynhenid i arwain ymchwil gyda chymunedau Cynhenid, gan gynnig y dylid deall "tir," "natur," a "chynaliadwyedd" fel prosesau cydgysylltiedig, wedi'u hymgorffori'n ddiwylliannol yn hytrach na chysyniadau Gorllewinol sefydlog; mae'r fframwaith hwn yn pwysleisio ysbrydolrwydd, arferion bob dydd, a pherthnasodd cymdeithasol-ecolegol hybrid sy'n llunio ystyron a chynaliadwyedd Cynhenid. Drwy feirniadu rhagdybiaethau Gorllewinol amlwg a thynnu sylw at botensial ontoleg perthynol i ddatgelu dealltwriaethau cyfannol, seiliedig ar ymarfer, o'r amgylchedd a chynaliadwyedd, mae'r erthygl yn awgrymu dulliau ymchwil mwy cyfiawn, sy'n sensitif i gyd-destun ac sy'n parchu gwerthoedd diwylliannol a chyfrifoldebau amgylcheddol Cynhenid.

Eckersley, R. (1992). *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*, Routledge.

Mae Eckersley yn dadlau bod damcaniaethau gwleidyddol traddodiadol y Gorllewin, fel rhyddfrydiaeth a Marcisiaeth, wedi'u gwreiddio mewn anthropocentriaeth ac felly'n annigonol ar gyfer mynd i'r afael ag argyfyngau ecolegol, ac mae hi'n cynnig fframwaith gwleidyddol ecocentrig sy'n cydnabod gwerth cynhenid y byd an-ddynol ac yn ailgyfeirio meddwl gwleidyddol y tu hwnt i flaenoriaethau sy'n canolbwyntio ar bobl. Mae'r llyfr yn olrhain datblygiad meddwl amgylcheddol modern, yn egluro ecoganoleddd yn athronyddol, ac yn ymgysylltu'n feirniadol ag amrywiol gerhyntau mewn theori gwleidyddol Werdd (gan gynnwys ecososialaeth ac ecoanarchiaeth) i ddangos sut y gall persbectif ecoganolog drawsnewid dadansoddiad ac ymarfer gwleidyddol yn wyneb heriau amgylcheddol.

Eckersley, R. (1995) Liberal democracy and the rights of nature: the struggle for inclusion. Environ Polit 4(4):169–198

Mae Eckersley yn archwilio'n feirniadol a all damcaniaeth ddemocrataidd ryddfrydol ymgorffori buddiannau'r byd naturiol an-ddynol yn ystyrlon, gan ddadlau, er y gellir cysylltu gwerthoedd ecoganolbarthol mewn egwyddor â delfrydau democrataidd rhyddfrydol drwy estyniad o ymreolaeth a thrafodaeth hawliau, bod y prosiect hwn wedi'i gyfyngu'n ddwfn gan sylfeini unigolyddol fframweithiau hawliau traddodiadol. Mae hi'n awgrymu bod ymestyn hawliau i fuddiannau amgylcheddol dynol a rhai anifeiliaid yn bosibl, ond mae cymhwyso dull sy'n seiliedig ar hawliau i gydrannau ehangach o'r gymuned fïotig dan straen ontolegol a gwleidyddol, gan gyflwyno heriau sylweddol o ran cynnwys hawliau natur yn wirioneddol o fewn democratiaeth ryddfrydol.

Asiantaeth yr Amgylchedd Ewropeaidd (2023). Exiting the Anthropocene? Exploring Fundamental Change in our Relationship with Nature.

Mae briff Asiantaeth yr Amgylchedd Ewropeaidd yn dadlau bod yr argyfyngau amgylcheddol presennol wedi'u gwreiddio mewn meddylfryd anthropocentrig "ni yn erbyn natur" a bod angen newid trawsnewidiol yn y ffordd y mae cymdeithasau'n ymwneud â natur ac yn ei gwerthfawrogi, gan bwysleisio cydgysylltiad, gwerth cynhenid, a thrawsnewid systemig er mwyn byw'n gynaliadwy o fewn terfynau planedol. Mae'n adolygu cysyniadau fel cynaliadwyedd cryf ac ecoleg ddofn, yn tynnu sylw at fentrau polisi fel y Fargen Werdd Ewropeaidd, ac yn galw am symud oddi wrth fasnacheiddio natur tuag at lywodraethu mewn ffyrdd sy'n integreiddio anghenion dynol ac an-ddynol.

Freeman, R. E. (1984) Strategic Management: a Stakeholder Approach, Pitman.

Mae gwaith Freeman yn cyflwyno damcaniaeth rhanddeiliaid, gan gynnig y dylai sefydliadau reoli er budd yr holl rhanddeiliaid a ddiffinnir fel unrhyw grŵp neu unigolyn a all effeithio ar amcanion cwmni neu sy'n cael eu heffeithio ganddynt, nid dim ond cyfranddalwyr, a thrwy hynny ehangu diben busnes y tu hwnt i elw i gynnwys cyfrifoldebau moesegol, cymdeithasol a pherthynol. Mae'r fframwaith hwn yn ailffurfio rheolaeth strategol drwy ddadlau bod llwyddiant a chynaliadwyedd hirdymor yn dibynnu ar nodi, cydbwyso a chydbwyso buddiannau amrywiol rhanddeiliaid megis gweithwyr, cwsmeriaid, cyflenwyr, cymunedau a buddsoddwyr.

Gray J. a Curry, P. (2020) Representation for nature: ecodeмокratic decision-making as a practical means of integrating ecological and social justice. In Kopnina H, Washington H (gol) Conservation: integrating social and ecological justice. Springer, Heidelberg, tt 155-166

Mae Gray a Curry yn dadlau bod gwneud penderfyniadau ecodeмокrataidd a systemau gwleidyddol sy'n cynnwys buddiannau natur an-ddynol yn ffurfiol fel rhanddeiliaid drwy fecanweithiau cynrychioli yn cynnig ffordd ymarferol o integreiddio cyfiawnder ecolegol a chyfiawnder cymdeithasol drwy ehangu prosesau democrataidd y tu hwnt i flaenoriaethau anthroposentrig. Maent yn cynnig y gall rhoi cynrychiolaeth wleidyddol i natur nad yw'n ddynol (yn aml drwy ddirprwyon dynol) helpu i alinio llywodraethu â chyfanrwydd ecolegol a chanlyniadau cymdeithasol teg, gan fynd i'r afael â'r gwaharddiad systemig o natur o wneud penderfyniadau sy'n sail i lawer o anghyfiawnderau amgylcheddol.

Gray J., Wienhues A., Kopnina H., DeMoss, J. (2020) Ecodeмокracy: operationalizing ecocentrism through political representation for nonhumans. Ecol Citizen 3(20):166-17

Mae Gray et al yn dadlau, er mwyn gwir weithredu ecoganoled - bydolwg sy'n cydnabod gwerth cynhenid pob bywyd ac ecosystem - y dylai llywodraethu gynnwys cynrychiolaeth wleidyddol ffurfiol ar gyfer bodau nad ydynt yn ddynol, yn hytrach na dim ond cyfrif am eu buddiannau'n anuniongyrchol drwy flaenoriaethau dynol. Maent yn dadlau y gallai fframweithiau eco-ddemocrataidd o'r fath, a ddeddfir yn aml drwy ddirprwyon dynol ar gyfer pobl nad ydynt yn bobl, atal niwed i fuddiannau nad ydynt yn bobl yn fwy effeithiol, cyfoethogi cyfreitheg y Ddaear, ac ehangu gwneud penderfyniadau democrataidd i gynnwys y byd byw ei hun.

Haque, U. a Tan, L. (2025) More-than-Human Assembly

Mae Cynulliad Mwy na Dynol Haque a Tan yn cynnig amgylchedd trochol, rhyngweithiol ar gyfer arbrofi gyda thrafodaethau a gwneud penderfyniadau traws-rywogaethau mewn ymateb i'r Argyfwng Hinsawdd, gyda'r nod o ehangu llywodraethu ar y cyd y tu hwnt i fodau dynol i gynnwys lleisiau rhywogaethau an-ddynol drwy ryngwynebau a gyfryngir gan AI a "chynulladau dinasyddion" cyfranogol. Mae'r prosiect yn adeiladu ar waith artistig a chyfranogol blaenorol (megis gosodiadau lleisiau coed ac ail-wylltio gweledigaethau) i archwilio manau democrataidd newydd sy'n wynebu cyfyngiadau systemau llywodraethu cyfredol ac ailystyried cynrychiolaeth wleidyddol, asiantaeth a chydweithrediad ymhlith actorion dynol ac an-ddynol.

Imbrogiano, J. P. (2024). De-anthropocentrification now: a call for problematizing revisions of human-animal positions in social thought Sustainability: Science, Practice and Policy, 20(1).

Mae'r erthygl hon yn ychwanegu at lenyddiaeth sy'n esblygu sy'n dadlau dros safbwyntiau dynol-anifeiliaid diwygiedig mewn meddwl cymdeithasol. Mae'n ymhelaethu ar sut y dylid cymhlethu ysgrifau sy'n hanfodol i'r byd dynol modern oherwydd eu rhagdybiaethau anthroposentrig. Mae'n cynnig ffordd ymlaen ar gyfer mynd ati i wneud "dad-anthroposentrig" o'r fath yn fethodolegol, ac i'r

gwyddorau cymdeithasol addasu eu heffaith ar gyfer dyfodol cynaliadwy. Mae dadl ymhlyg ynghylch cymhwysedd damcaniaeth adeiladwaith cymdeithasol i anifeiliaid an-ddynol yn darparu achos enghreifftiol i dynnu sylw at yr angen am y tro hwn mewn meddwl cymdeithasol. Felly mae'r erthygl yn dadlau dros y syniad o fod y ddamcaniaeth fawr o adeiladaeth gymdeithasol yn berthnasol i ystod eang o anifeiliaid an-ddynol hefyd, a sut y gallai hyn gael canlyniadau helaeth ar gyfer ymgorffori galluoedd a phrofiadau dynol mewn cosmos ehangach o fywyd cymdeithasol a'i ddatblygiad.

Lambooy, T., et al. (2024) Nature as a stakeholder: Including nature in corporate governance practices to meet the EU Corporate Sustainability Reporting Directive

Mae Lambooy et al. yn adolygu modelau llywodraethu corfforaethol sy'n gynhwysol o ran natur sy'n dod i'r amlwg y mae cwmnïau wedi'u mabwysiadu i ymateb i bwysau amgylcheddol a chydymffurfio â Chyfarwydddeb Adrodd Cynaliadwyedd Corfforaethol (CSRD) yr UE, sy'n ei gwneud yn ofynnol i effeithiau amgylcheddol, dibyniaethau a gwybodaeth sy'n gysylltiedig â bioamrywiaeth gael eu datgelu'n helaeth. Drwy gyfweiliadau ansoddol a dadansoddiad cyfreithiol ar draws sawl awdurdodaeth Ewropeaidd, mae'r awduron yn cynnig pedwar model llywodraethu, sef Natur fel Ysbrydoliaeth, Cynghorydd, Cyfarwyddwr, a Chyfranddaliwr. Maent yn cynnig fframweithiau ar gyfer integreiddio buddiannau Natur i benderfyniadau corfforaethol a hyrwyddo arferion cynaliadwyedd mwy cyfannol.

Naess, Arne. (1973) The shallow and the deep, long-range ecology movement: A summary. Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy, 16(1-4), 95–100.

Mae athroniaeth ecoleg ddofn Naess yn datgan gwerth cynhenid pob bod byw, gan eiriol dros symud o ecoleg "arwynebol" anthroposentrig i fframwaith moesegol sy'n gwerthfawrogi Natur ei hun. Mae'r safbwynt hwn yn darparu canllawiau sylfaenol i'r Gwarcheidwad Natur, gan sicrhau bod gwneud penderfyniadau yn parchu endidau an-ddynol ac yn herio llywodraethu confensiynol sy'n canolbwyntio ar bobl. Mae'n pwysleisio cyfreithlondeb moesegol a chyfrifoldeb ecolegol fel craidd i gynrychiolaeth amgylcheddol.

Shotter, John (2006) "Participative Thinking: "Seeing the Face" and "Hearing the Voice" of Nature". How Nature Speaks: The Dynamics of the Human Ecological Condition, edited by Yrjo Haila, Chuck Dyke, Arturo Escobar and Dianne Rocheleau, New York, USA: Duke University Press, tt.106-126.

Mae Shotter yn archwilio'r cysyniad o feddwl cyfranogol, gan bwysleisio y gall bodau dynol ymgysylltu â natur nid fel arsyllwyr goddefol ond fel cyfranogwyr gweithredol sy'n "gweld wyneb" ac yn "clywed llais" y byd nad an-ddynol. Mae'n dadlau bod y dull perthynol hwn yn meithrin dealltwriaeth ddyfnach o ddeinameg ecolegol ac asiantaeth endidau an-ddynol, gan herio safbwyntiau gwyddonol traddodiadol, datgysylltiedig ac annog rhyngweithiadau cyd-greadigol ac ymatebol â'r amgylchedd.

Williams, M. (1998) Voice, trust, and memory: Dimensions of political representation. Princetown University Press

Mae Williams yn ail-fframio cynrychiolaeth fel cyfryngu rhwng grwpiau a'r wladwriaeth, gan ganolbwyntio ar lais cyfunol, ymddiriedaeth, a chynnwys safbwyntiau sydd wedi'u heithrio'n hanesyddol yn hytrach na model prif asiant llym. Mae'r dull hwn yn tynnu sylw at y potensial i Warcheidwad Natur lywio perthnasoedd ecolegol, diwylliannol a gwyddonol cymhleth wrth gynrychioli buddiannau amgylcheddol ehangach. Mae'n tanlinellu pwysigrwydd agregu ac ymatebolrwydd mewn cynrychiolaeth an-ddynol.

Willmott, H. (2014). Science, governance and self-understanding: from anthropocentrism to ecocentrism? Critical Policy Studies, 8 (1), 22-40.

Mae Willmott yn archwilio'n feirniadol sut mae goruchafiaeth hunan-ddealltwriaeth anthropocentrig o wyddoniaeth a llywodraethu wedi llunio hyder y cyhoedd, awdurdod gwyddonol, ac ymatebion polisi i argyfyngau amgylcheddol, gan ddadlau bod y cyfeiriadedd hwn sy'n canolbwyntio ar fodau dynol yn cyfyngu ar allu gwyddoniaeth i fynd i'r afael â heriau ecolegol cymhleth fel newid hinsawdd. Mae'n cynnig symud tuag at hunan-ddealltwriaeth ecologaidd, sy'n ailfeddwl rôl a llywodraethiant gwyddoniaeth drwy ddulliau mwy cynhwysol, dinesig yn hytrach nag awdurdod technocrataidd yn unig ac yn cynnig sail fwy addawol ar gyfer ymateb i broblemau cymdeithasol-ecolegol brys.

